

Володимир ПОЛЩУК, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9090-8324
e-mail: kafliit@ukr.net
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна

ШЕВЧЕНКОВЕ СВАТАННЯ ONLINE (ХАРИТИНА ДОВГОПОЛЕНКО В ДУМКАХ І ЛИСТАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ТВОРАХ ПРО ПОЕТА)

У статті проаналізовано одну з історій життя Тараса Шевченка – його спробу посвататися до Харити Довгополенко, а також інтерпретації цього дійства в різножанровій шевченкіані. Зауважено, що саме ця історія з-поміж інших історій Шевченкових взаємин із жінками знайшла чи не найменше висвітлення: як правило, тільки через цитування листів Шевченка до його курсунського брата Варфоломія. Відзначено, що власне епістолярні джерела і склали життєвий "контур" аналізованої історії, у цьому її визначальна особливість, котра кваліфікована в студії і як одна з рис художньо-біографічної (життєписної) літератури. Аргументовано вказано на виявлені в цій історії риси вдачі й характеру Тараса Шевченка. Більшу частину статті займає аналіз ліричних, ліро-епічних і прозових творів шевченкіани, написаних різними авторами в різні часи, в яких так чи інакше знайшли відображення "дистанційні" взаємини Тараса Григоровича і Харитини (твори В. Сухомлина, Г. Донця, М. Негоди, О. Іваненко, А. Цвід, Г. Жирного та ін.). Простежено і констатовано, що майже в усіх прозових творах (романах) досліджувана історія висвітлена дуже скупо, її лише в трилогії А. Цвіда вона відтворена ширше, а в оповіданні Г. Жирного є наскрізною. Спостережено й наголошено, що практично в усіх аналізованих творах шевченкіани їх автори вдалися до вимислово-домислових операцій при творенні й сюжетних колізій, і образів, особливо образу Харитини. Виснувано, що розглянута "історія в листах", її творчі інтерпретації в поезії та прозі склали достатньо своєрідний фрагмент і Шевченкового життя, й літературної шевченкіани.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Харитина, епістолярій, шевченкіана, художньо-біографічна література, інтерпретації, домисел, інтимно-любовний дискурс.

Писати про цю дівчину в контексті інтимно-любовних взаємин Тараса Шевченка з жінками, які трапились на його життєвому шляху, здається, особливих підстав і немає, адже в дійсності, як знаємо, Шевченко, гостюючи у брата Варфоломія в Корсуні, хіба кількаразово й побіжно бачив Харитину. "Харитина мені подобалася, – писав Шевченко в одному з листів до брата Варфоломія, – хоч я її й назирки бачив" (Шевченко, 2003, с. 191). З нею він, як теж знаємо, ніяких інтимних розмов не вів, і лише згодом, у хвилини переживання тяжкої самотності, спливла згадка про гарну й моторну Хариту – годованку в братовій родині, а далі й думка про можливе одруження з нею. Уже цим самим аналізована інтимна сторінка Шевченкового життя серед інших поетових захоплень жінками справляє достатньо дивне враження. Втім, дивини тільки зауваженням не обмежились. Уся ця історія, котру і кваліфікувати непросто (залицання? женихання? сватання?), відувалася "заочно" й опосередковано. Її можна було б назвати, скажімо, "романом у листах", якби Шевченко безпосередньо писав дівчині про свої почуття й наміри. Натомість, жодного разу з нею не перемовившись віч-на-віч хоча б про будь-що, він через її тодішнього управителя, а свого брата пробував вирішити вельми делікатне інтимне питання, листовно висловлюючи Варфоломієві певні прохання чи "інструктуючи" його, що і як розпитувати в Харитини.

Не можна певно назвати й ті почуття, які володіли Тарасом Григоровичем у його планах-мріях про молоду корсунську дівчину. О. Кониський достатньо слушно зауважив, що Харита Шевченкові "сподобалася", і так само слушно додав: "Але ж те вподобання не було тим серйозним, глибоким почуттям, що зветься *любов'ю* (курсив О. Кониського. – В. П.). Сватати Харитину примусило Тараса не кохання, а інше почуття: тяжке почуття самотності!" (Кониський, 2014, с. 514). Судячи за відповідною тематикою листування Тараса і Варфоломія, можна казати і про те, що в Шевченкових бажаннях побратися з Харитиною домінувала не почуттєво-емоційна *мрія*, хоч вона теж вчувалася, а раціональний *план*, за яким, можливо, пізніше прийшли б і почуття. Про відсутність у Шевченка глибоких

душевних почуттів до Харити свідчить і те, як швидко і видимо не надто болісно сприйняв відмову дівчини. Усе це достатньо виразно з того ж таки листування двох братів, яке "на тему Харити" тривало понад пів року – з осені 1859-го до червня 1860-го.

Аби простежити, відчуті і зрозуміти рух цієї історії, зачитуємо низку фрагментів Шевченкових листів до брата Варфоломія.

"Ярина-сестра обіцяла знайти мені дівчину в Керелівці, та яку ще вона найде? А Харита сама знайшлась. Навчи її і врозуми, що вона безталанною зо мною не буде" (лист від 2.11.1859) (Шевченко, 2003, с. 188);

"Тепер о Хариті... Харита мені подобалася, хоч я її й назирки бачив. Нехай ще сестра Ярина подивиться на неї, та що вона скаже, то так воно й буде..." (лист від 7.12.1859) (Шевченко, 2003, с. 190–191);

"Коли б тільки нам отой хутір придбать та поєднать Хариту. Дуже, дуже я зрадів, що вона вподобалась Ярині. Чи Ярина ще й досі у тебе гостює? Як ще й досі, то нехай би вона нишком, по-своєму спитала Хариту, а ти б мені написав те слово, або сам спитай, що вона скаже?" (лист від 12.01.1860) (Шевченко, 2003, с. 193);

"Ти напиши мені хоч півслова о Хариті; вона мені спать не дає" (лист від 1.02.1860) (Шевченко, 2003, с. 194);

"Напиши мені, чи є в Харити батько або мати? Чи крепачка вона, чи вільна? Коли крепачка, то чия? І яка плата за її волю?" (лист від серед. лютого 1860) (Шевченко, 2003, с. 195);

"...А надто о Хариті: чи ти казав їй про мене і що вона тобі сказала? Будь ласкав, поверни цим ділом на мою руку, а то не втерплю – одружусь з такою шерепою, що і тобі сором буде" (лист від 23.03.1860) (Шевченко, 2003, с. 196);

"Сьогодні я получив твої письма. Сьогодні у мене велике свято. Сього дня, 22 березня 1838 року, я глянув із неволі на світ Божий. Сьогодні ж ота придуркувата Харита зробила з мого великого свята такий дрібний будень, що я трохи, трохи не записався в ченці. Та дарма! Нехай собі погуляє до тієї весни... А тим часом ти врозумляй її потроху, і жінку свою попроси, і сестер Катерину і Ярину..." (лист від 22.03.1860) (Шевченко, 2003, с. 198–199);

"А я вже Хариті і намисто, і дукач, і хрест купив. Дурень думкою багатіє, як то кажуть. А ти все-таки з очей її не спускай, може, ще що-небудь і буде" (той же лист) (Шевченко, 2003, с. 200);

"...і якщо та придуркувата Харита не схаменулась, то проси сестру Катерину і сестру Ярину, чи не накинуть вони оком у Керелівці яку огрядну та чепурну дівчину, хоч і вдовицю, аби чесного роду, та щоб не стара і доладна була. Без жінки і над самісіньким Дніпром, і в новій великій хаті...я буду на самоті, я буду одинокий" (лист від 13.05.1860) (Шевченко, 2003, с. 200–201);

"...Шкода, що ота Харита зледащіла, а мені б луччої жінки і на край світа шукать не треба" (лист від 29.06.1860) (Шевченко, 2003, с. 202).

Із цитованих листовних уривків частково можна збагнути й те, про що Шевченкові писав брат Варфоломій. Загалом же вся ця "умовно любовна" історія закарбована саме в їхньому листуванні та ще в пізніших спогадах Варфоломія Григоровича. Ми не цитуємо тут листів В. Г. Шевченка, в яких аналізована історія "підсвічена" з іншого, сказати б, боку. Посилаючись на них, дослідники здебільшого відзначали не надто комфортне становище Варфоломія Григоровича, якому Тарас Григорович настійно висловлював згадане своє прохання щодо Харитини. Хіба що в судженнях О. Кониського, цілком прихильного до Шевченка, зокрема і в обороні його від усяких нападок, можна вловити певні критичні нотки на адресу Варфоломія (див., напр.: Кониський, 2014, с. 516–518). Сучасний же київський професор Анатолій Ткаченко називає Варфоломія Шевченка "аристократом духу" і "питомо шляхетним" за його діяння в історії з намірами Тараса Григоровича щодо Харитини Довгополенко (див.: Ткаченко, 2003, с. 3). Пишучи так, А. Ткаченко мав на увазі ту житейську мудрість В. Г. Шевченка, яка дозволила йому достатньо шляхетно "розкермувати" непросту ситуацію, в епіцентрі якої, не бажаючи того, опинився сам. Варфоломій глибоко і щиро любив і шанував Тараса, тож вочевидь не міг "з порога" відкинути братове прохання щодо Харити. Можна погодитися з міркуванням Б. Сушинського, який нотував таке: "Глибинно усвідомивши, що справа тут не в самій Хариті як такій, а, дійсно, в потребі Тараса Григоровича

позбутися самотини, яка роз'ятрювала душу і тіло його; і що, мабуть-таки, саме йому, Варфоломієві, з яким Тарас може бути одвертим, випала ця звитяжна місія: підшукати Тарасові його небесну пару, оженити його..." (Сушинський, 2006, с. 372). Але сам В. Г. Шевченко, як видно з його листів, значно реалістичніше дивився на Тарасову затію, передовсім маючи на увазі велику різницю у віці між ним і Харитою, а також і суспільно-особистісний вимір Тарасової постаті, що про нього прямо писав у листах. З іншого ж боку він, Варфоломій Григорович, не міг та й вочевидь не хотів грубо приневолити Хариту щодо заміжжя з Тарасом Григоровичем. "Вговорювати Хариту, – писав у спогадах В. Г. Шевченко, – значило морально приневольовати її... чи не зробили б ми тим Хариту безталанною? Чи не нарікала б вона опісля на нас?" (Бородін & Павлюк (Упоряд.), 1982, с. 34). Звідси – і тривале відтягування ним відповідей на Тарасові заклики в листах, а потім і певне наговорювання на Хариту (мовляв, "зледащіла" і т. д.), аби через це дівчина "впала в очак" поета. Такою була своєрідна "психологічна підготовка" Тараса з боку Варфоломія до Харитиної прямої відмови на можливе Шевченкове сватання. Шевченків біограф М. Чалий, який назвав намір Шевченка щодо Харити "експромтом", нотував, що "довго не зважувався Варфоломій Григорович заговорити зі своєю служницею про намір Тараса з нею одружитися, очікуючи, що він передумає. Та аж ніяк. У кожному листі впродовж п'яти місяців поет наполегливо вимагав *так* чи *ні* (курсив М. Чалого. – В. П.). Побачивши його непохитне бажання будь-що одружитися з Харитою, Варфоломій зважився, нарешті, написати йому відверто про результати цього сватання" (Чалий, 2011, с. 128).

Результати ж були для Шевченка невтішні. В. Г. Шевченко у квітневому листі умістив слова Харити: "Я ще не думала заміж, ще погуляю". А сестрі Катерині сказала: "Як викуплять, то й закріпостять на весь вік! Не хочу, Бог з ними!..." (Там само).

У цитованих вище уривках із останніх листів видна Шевченкова реакція: принаймні тричі в них він називає Хариту "дурнуватою". Якщо загадати ранішу реакцію поета на любовні невдачі з Агатою Усковою, Катериною Піуною, а дещо

пізніше – з Ликерою Полусмак, то побачимо в них подібність – надто суб'єктивовані емоції не без егоцентризму, далеко не в усьому справедливі. У ситуаціях із закоханістю в кожную з трьох останніх дівчат, – Катерину, Хариту, Ликеру, – виходило так, що Шевченко наперед сам намірював ідеалізовані картини подружнього життя, у якому, до речі, щасливим бачив не лише себе, а й кожную з обраниць (кожную по-своєму). Правда, кожна з дівчат, як видно з різних джерел, або зовсім не відала про таке наміряне поетом щастя, або знала туманно, або ж, як, скажімо, Ликера, не жадала уявлюваних Шевченком сімейних перспектив. Відмови кожної з них гостро вражали Тараса Григоровича, певно, насамперед тим, що не були оцінені його безкорисливі (а вони справді такими були) благородні наміри, зокрема і щодо Харити, яку Шевченко планував викупити з кріпацтва. Відмови були водночас і крахом його мрій і надій, крахом, який тільки посилював тяжке відчуття самотності й породжував гострі емоційні реакції, на взір того означення, яким поет-художник наділив Харитину.

Цитовані вище фрагменти останніх Шевченкових листів, де є згадки про Хариту, додатково засвідчують відому ще зі спогадів О. Афанасьєва-Чужбинського, із праць перших поетових біографів природну рису його вдачі: швидко влюбливість у дівчат і жінок, емоційні спалахи відповідних його почуттів, за якими частіше й доволі скоро наставало охолодження чи й забуття.

Згадане і фрагментарно цитоване листування між братами – Тарасом і Варфоломієм Шевченками, а також спогади останнього про першого стали тим фактично єдиним джерелом, із якого черпали інформацію та який різнобічно аналізували – хто широко, хто лапідарно – майже всі Шевченкові біографи. Звісно, коли вони писали про цей, за словами С. Росовецького, "екзотичний з усіх поглядів «роман» з наймичкою Харитою..." (Росовецький, 2020, с. 399).

Цілком логічно, що й автори художніх чи художньо-документальних творів, які бралися про цю конкретну сторінку Шевченкового життя або ж писали про останні роки життя українського генія, брали за орієнтир цю ж таки джерельну базу – листи і спогади, а також, звісно, відповідні біографічно-

дослідницькі праці. Оскільки ж літературна шевченкіана є творчим плодом, то в ній цілком прийнятними й доречними є й художні домисли та вимисли, розмаїті творчі інтерпретації.

Перед розглядом творів шевченкіани звернемо ще увагу на особу Харитини Довгополенко, яка на час приїзду Шевченка до Корсуня в червні 1859 року мала 18 років, родом була з тутешнього села Саморідня й була кріпачкою князя Лопухіна. Щодо її статусу в оселі В. Г. Шевченка відомості суперечливі – чи наймичка, чи годованка... Але, певно, мала відносну свободу й доволі твердий характер, бо ж "без проблем" відхилила пропозиції про одруження, передані фактично її тодішнім господарем. Петро Жур, теж, до речі, родом із Корсунщини, писав у своєму дослідженні про бунтарство селян із Саморідні, і що "серед бунтівників-саморіднянців, мабуть, не був винятком і Василь Довгополенко, батько Харити..." (Жур, 1970, с. 113). Можливо, той бунтарський дух передався й дівчині.

Варфоломій Шевченко в спогадах пише, що на час Шевченкового буття в Корсуні "Харита була якраз на порі. Не можна сказати, що вона була красива, але щось у ній було дуже симпатичне: тихий характер, ніжне і добре серце Харити, чиста душа і молоді літа були красою Харити" (Бородин, & Павлюк (Упоряд.), 1982, с. 33). Щодо Харитиною "тихого характеру", то, певно, він був буденною рисою дівчини, в моменти ж вибору чи важливих рішень характер міг проявлятися інакше...

Творів, у яких постає образ Харитини Довгополенко в контексті з Тарасом Шевченком, небагато, але є тут і лірика, й ліро-епос, і проза різного жанрового формату.

У ювілейному збірнику "Т. Г. Шевченко в художній літературі" (1964) вміщено великий сюжетний вірш В. Сухомлина "Тарасові рушники". Спираючись, як видно зі зносок-коментарів, на хроніку життя Шевченка, зокрема його від'їзду з України до Петербурга 1859 року, автор творить вочевидь домислену картину, пов'язану з Харитиною. Серпневої ночі 1859 року Шевченко спить у Кролевці на Сумщині, а снилася йому Харита...

*...Харита снилася. По воду
Зібралась, вийшла на поріг...
А він дививсь на стан, на вроду*

*І надивитися не міг.
І мріяв знов, як і в дорозі:
От над Дніпром поставлю дім
З дубів, на липовій підлозі.
А господиня буде в нім
Харита... (Мрії, мрії, мрії).
Вернусь, засватаю-таки!..*

(Косян, & Ткаченко (Упоряд.), 1964, с. 377).

Картина виписана, отже, так, що Шевченко вже в серпні 1859-го для себе вирішив свататись до молоді братової служниці, до згадуваних вище листів Варфоломієві було далеченько. Тарас Григорович важиться на такий крок, "Бо так без щастя, без надії / У самоті пливуть роки".

За сюжетом вірша Шевченко, прокинувшись, іде до майстра-ткача Демида Кошука, "Щоб на весілля-новосілля / Замовить гарні рушники" (с. 339). Зауважимо, що чималий обсяг сюжету вірша займає історія тяжкої Демидової долі, Шевченкові йому співчуття і його ж гнівні тиради на адресу царів-панів: виразні надмір соціологізовані мотиви, яких було багато в шевченкіані різних, у тім числі тогочасних ювілейних, років.

Замовивши рушники, Шевченко поїхав до Петербурга. Демид виткав замовлені весільні рушники, та дізнався з болем, що Шевченко їх уже не забере. Одначе, за сюжетом, сталося так, що ткач наклав тими весільними рушниками Шевченкову домовину, коли та прибула до Кролевця 4 травня 1861 року й ночувала тут.

*Як тінь, стояв край домовини
В тяжкій журбі змарнілий ткач.
Ось рушники свої червоні
Він розгорнув, поклав на гріб...
...Бажав ти хати і дружини...
Кобзарю милий... Де ж вони?*

(с. 340).

Образ Харити більше в цьому творі не постає, від початку послуживши мотивацією для розгортання сюжету і втілення романтичного, майже баладного задуму.

Іншого ювілейного, 1961-го, року поет Григорій Донець написав вірш "Харитина" як один із творів об'ємної, на понад 40 різножанрових текстів, шевченкіани цього митця, уродженця Канівщини. За епіграф до вірша Г. Донець узяв уривок із Шевченкового листа до брата Варфоломія, в якому напитував: "...Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватати?.." і т. д.

І в цій поезії свій прийом сну... На світанку, прокинувшись у Корсуні, Шевченко простує до Росі, милується природою і зустрічає...

*Назустріч – дівчина в намисті,
З відром в руці.*

*Мов ручаї,
Спадають дві коси на плечі...
Тарас чорняву зупинив
(О поривання молодечі,
О, скільки про таку він снів
На засланні
І над Невою!)*...

(Донець, 1983, с. 188).

Звісно, портретованою була Харитина. Поет знайомиться з нею, співчуває її наймитству (тут у вірші – "тінь" на Варфоломія та його дружину), лагідно й емоційно промовляє: "Моя землячко чорноброва, / Моя ти зоре вечорова...", на що дівчина...

*Відро впустила на спориш...
Який ви добрий... я піду,
Щоб не гнівити паніматку,
Бо ми із нею не в ладу...*

(Донець, 1983, с. 188).

Поет, отже, домислює у вірші безпосереднє знайомство та розмову Шевченка з Харитиною, творить позитивні почуття обох від цієї миттєвості. Г. Донець ніяк не розгортає далі сюжет. Хіба що останні два рядки вірша можуть символізувати перспективу, про яку на момент витвореної картини знайомства ще не знав і сам Шевченко, але тепер знаємо ми... Тарас Григорович "Харитини образ рідний / У серці трепетнім поніс..." (с. 188). Пам'ятаємо, що перспективою було піврічне листування

Тараса з Варфоломієм, відмова Харитини, гостре розчарування Шевченка і шкоре забуття ним дівчини. Г. Донець не став у вірші творити таку жорстку реалістичну дійсність, залишившись на хвилі романтичних сподівань ліричного героя твору.

Розлогіше постає цікава нам історія в драматичній поемі Миколи Негоди "Дума про Кобзаря" (1961). Одразу зауважимо, що цей твір наскрізь пронизаний надмірними соціологічними нотками, які частково стосуються й інтерпретованої автором картини стосунків Шевченка та Харитини. Вона тут є одною з дійових осіб. У сюжеті відтворено події 1859 року, перебування Шевченка в рідних краях. Задіяні образи як реальних історичних осіб, так і домислених автором передовсім задля показу активної соціальної (революційної, за тодішнім визначенням) діяльності Шевченка. Він тут активно спілкується з простолюдом, закликає до боротьби за волю, висловлює гнівні інвективи на адресу панів і царя... Уведена ж до сюжету "лінія Харити" вочевидь покликана надати смислової рельєфності образів поета, ліризувати його.

Драматург творить дві картини зустрічей Шевченка з Харитою, молода й гарна дівчина подобається йому, він називає її "серденьком", каже, що вона "ясна, мов та зоря..." "Таке сказали..." – соромиться дівчина (Збірник, *І мене в сім'ї великий* 1961, с. 397). За іншої, тривалішої зустрічі-розмови, з якої, як і з наступної, видно, що М. Негода був знайомий із відповідною джерельною основою, Шевченко фактично словесно малює власну мрію, героїнею якої могла б бути і Харита, кріпачка й наймичка...

Тарас: *А ти б хотіла, щоб була у тебе
Своя хатина... і садочок свій...
І щоб у ньому бавилось дитятко...
Одно чи двоє... і щоб ти була
Щасливою, веселою... такою,
Щоб пісня аж бриніла на устах!
Щоб ти, як пташка божжа, щебетала.
Не наймичкою смирною була,
А господинею...*

Харита: *Ох, ви таке сказали!*

(Збірник, 1961, с. 405).

У пізнішій редакції драматичної поеми М. Негода зняв цю наміряну Тарасом "спокусливу" картину (див.: Негода, 1988), цілком домислену драматургом, бо ж таку свою мрію, як знаємо з джерел, "реальний" Шевченко міг тоді висловити хіба в поезії чи братові Варфоломію. До речі, образ останнього у творі виписаний не без критичних ноток. В одній із мізансцен, де Варфоломій із Харитою перебувають у поміщицькому будинку, дівчина з певним захопленням запитує, чи й "...у Тараса теж такий маєток у Петербурзі?

Варфоломій. *Ні, на жаль, нема.
А міг би бути, якби дружив з панами"*
(Збірник, 1961, с. 427).

Саме в цьому сюжетному контексті М. Негода вміщує кульмінаційний момент історії Шевченка і Харити, власне, промовистий діалог Варфоломія з дівчиною, в якому Тарасів брат каже про можливе сватання поета.

Варфоломій. *До речі, я хотів тобі сказати...
Ти вже доросла, то з тобою можна
Про це балакати...*

Харита насторожується
*Я хотів сказати...
Ти дуже полюбила Тарасу.
Він одинак, то, може б, і побрались...
Дала б, скажи, за нього рушники?*

Харита *Ну що ви... що ви... Отаке й сказали...*

Варфоломій. *Чого ж, кажи: до серця він припав?*

Харита. *Він дуже добрий, щирий...*

Тільки... лисий

Варфоломій. *Цить, дочко, цить! Якщо і він питає,
То ти збреши, а не кажи цього.*

Це – ніж Тарасові у саме серце...

(Збірник, 1961, с. 427–428).

Далі Варфоломій змовляється з Харитою про схожу відмову від Шевченкових намірів. На цьому інтимна колізія у творі завершена, треба розуміти, що Варфоломій передав Тарасові

думку дівчини. Тільки у фіналі драматичної поеми зринає постать Харити, з якою звіддалік прощається Шевченко ("Щаслива будь, Харито!") і каже про кращі прийдешні часи, коли "не буде супостата..." і т. д. Звісно, мовлячи про певне дотримання М. Негодою документальної основи при творенні сюжету драматичної поеми, маємо казати і про присутність домислових операцій автора, втім числі і щодо інтерпретації історії Шевченка і Харити.

У прозових творах про Шевченка 1960–1980-х років, тих же романах Оксани Іваненко, Єжи Єнджеєвича, Василя Шевчука, цікава нам тема вкраплена незначними епізодами, в яких автори, кожен по-своєму, акцентували на певних нюансах поетового приватного життя, зокрема стосунків із жінками. Скажімо, О. Іваненко в кількох абзацах смисловими штрихами виклала майже весь зміст листування Шевченка з братом Варфоломієм у тій його частині, яка стосувалася Харити. На щире здивування брата про Тарасову увагу до Харити, на братові зауваги про гідних його панночок, Шевченко тут говорить про свій тодішній ідеал жінки: "...Мені панночка не потрібна. Що вона в моїй простій хаті робитиме? Я одружуся з бідною сільською дівчиною-сиротою. От як твоя Харита. – Показав на Хариту, яка швидко пробігла з цеберком до сажу (Іваненко, 1982, с. 691).

Схоже, так само стисло, але художньо майстерніше у Вас. Шевчука (див.: Шевчук, 1989, с. 364–365).

Є. Єнджеєвич, мовивши про Шевченків намір свататися до Харити, стисло, "по-есеїстичному", зауважив, що "дівчина не хотіла виходити за Шевченка. Він був старий для неї. Його поетичну славу вона вважала за ніщо. Незабаром їй трапився якийсь молодий канцелярист" (Єнджеєвич, 1997, с. 415).

Антонія Цвід у третій книзі своєї трилогії про "Шевченка і жінок" – "Як русалки місяць ловлять" (2017) – значно ширше інтерпретувала історію про поета й молоду наймичку брата Варфоломія. В художньому плані цікавіше виписана картина знайомства Шевченка з Харитою, присутньо домислена, з деяким зміщенням у часі фактичних кроків із боку Шевченка. Письменниця в романі прямо й безпосередньо "знайомить" їх обох за присутності Варфоломія, діалогізує їхню розмову,

котрої, як ми знаємо з джерел, насправду не було. Щодо художності, то в цій сюжетній лінії маємо на увазі саме фактор домислу, бо ж назагал у трилогії маємо видимо "озовнішнену" художність і відсутність реального психологічного зображення.

...У Корсуні Тараса радо зустрічає Варфоломій Шевченко і все його сімейство. А далі...

"З воріт заходить до двору наймичка Харита. Шевченко відразу звертає на неї увагу.

— А що це за краса така ясна? Звідки вона в тебе, брате мій?..

— Та се ж Харита, малою бігала, коли ти того разу сюди приїздив... Привітайся, Харито, се сам пан Шевченко!

Шевченко вражений: — То се з того дівчати отака красуня викохалася?

Харита водить очима, нерішуче підходить до Шевченка, вклоняється:

— Моє шанування, пане!

Шевченко підхоплюється і радо вигукує:

— Я ось і для тебе маю намисто з дукачами! Зараз же й одягни, а я полюбуюся, або ліпше дозволь я сам... — одягає на шию дівчини намисто" (Цвід, 2017, с. 163).

Романістка домислює ще ряд епізодів з "Харитою", вводячи їх до контексту Шевченкових розмислів про самотність, про бажання сім'ї, про сподівання на власну хату й садок вишневий над Дніпром... "Де його отаке сонце, як твоя Харита, знайти собі, аби сумне моє помешкання та й осіяло? Золотим голосом-дзвіночком освятило... Знав би ти, друже єдиний Варфоломію, як се дівча своєю усмішкою мене в молодість вернуло..." (Цвід, 2017, с. 174).

За сюжетом роману, тоді ж нібито Шевченко й попросив брата схилити Хариту до одруження з ним, хоча в дійсності, як знаємо, таке прохання було висловлене в листі й значно пізніше.

Надалі інтерпретація цієї історії в романі здійснена своєрідними вставними епізодами, інтегрованими в загальний сюжет твору. Таке "епізодичне" структурно-сюжетне вирішення бачиться цілком логічним, бо згадані епізоди А. Цвід творить на основі листів Шевченка до брата в Корсунь, фрагменти яких цитовані на початку цього підрозділу і які стосуються особи

Харити. Окремі відповідні фрагменти листів письменника майже без змін (і без лапок!) переносить у текст свого роману, а деякі з фрагментів "освоює близько до тексту", розписуючи їх "на голоси" (див. напр.: Цвід, 2017, с. 206–228, 244–245 та ін.). Зрештою, романна версія аналізованої історії завершується "документальним" голосом Тараса Шевченка: "Якщо та придуркувата Харита не схаменеться..." і т. д.

Теж доволі широко і теж у своїй есеїстичній стильовій манері випишує "історію Харити" в долі Шевченка Валентин Чемерис, уміщуючи до свого роману "Тарас Шевченко: сто днів кохання" (2017) розділ із доволі характеристичною назвою: "Для чого юній дівчині дід у чоловіки: Харита – часів Шевченка. І Харити наших днів".

Підрозділ цей справляє доволі дивне враження. У тій частині, яка стосується теми "Шевченко і Харитина", він майже скомпонований із цитованих вище Шевченкових листів до брата Варфоломія, а також із фрагментів спогадів останнього. Романіст хіба що вставляє між цитатами свої коментування "в розвиток" цитованого, майже скрізь акцентуючи на віковій різниці між поетом і молодого наймичкою. Окремим його коментарям не можна відмовити в слушності з погляду, сказати б, узагальненого, "народного", як не заперечити і суб'єктивованої жорсткості авторського вислову. Скажімо, зацитувавши фрагмент одного з Шевченкових листів, В. Чемерис прямолінійно пише: "З цього листа видно, що його автор (тобто Шевченко. – В. П.) ходить навколо, старанно уникаючи головного: віку. Свого, що вже сягав до п'ятдесяти (та й на вигляд він уже був дід дідом – з довгою бородою, передчасно зношений, постарілий, у зморшках), і Харитиною, а вона юна-юненька, дівча. Нащо їй якийсь там дід, бодай і геніальний поет. Живуть не з генієм, а з людиною. Тож за такого старого жениха юна Харита (чи будь-яка на її місці) нізащо не піде, жених же на це не звертав уваги..." (Чемерис, 2017, с. 215).

Власне, цей розділ і цей роман більше можна й не аналізувати, бо авторська думка далі аж надто "розтеклася по древу" з виразною моралізаторською нотою. На кількох сторінках письменник розповідає про інтерес Федора Достоевського до молодих дівчат і

жінок, ніби проводячи віддалену паралель із Шевченковою ситуацією. А потім і взагалі В. Чемерис до оцінок незрозумілої йому поведінки "Харит наших днів", тобто подружнього інтересу сучасних дівчат до значно старших ("щоб не сказати – стариків!") чоловіків. І в писаному про Достоевського, і в тексті про "сучасних дівчат" В. Чемерис доволі широко цитує різні джерела, підводячи під свої есеїстичні розмисли, які, на наш погляд, аж надто віддалені від Шевченкової глибиннішої ситуації з Харитою й тільки "віковим" (безсумнівно, важливим) питанням до неї дотичні, таку собі "документальну" базу. Розгорнувши такий широкий моралізаторський контекст, прозаїк наприкінці розділу повернувся до постаті Харити, констатувавши її одруження з молодим парубком, якого вона щиро кохала.

Зауважимо, що цей підрозділ чи не найвиразніше демонструє такий собі чернетковий ("сирий", недоопрацьований, доволі "розхристаний") варіант роману.

У суто творчому сенсі значно більший інтерес становить невелике оповідання курсунського літератора Григорія Жирного "Харита" (1999), написане в циклі "З курсунських історій". Це не бувальщина, а таки твір за жанровими ознаками ближчий до оповідання.

Автор оповідання у своєрідній зав'язці сюжету говорить про зовсім стару Харитину Василівну або просто бабу Хариту, яка доживає віку в тій же хаті, в яку зайшла молодого господинею, і на тому курсунському кутку, де завжди жили "трохи гонористі, часом незалежні й завжди сміливі курсунці" (Жирний, 1999). Таку вдачу мала й баба Харита, яка вже відчуває себе "так самотньо, ніби вона одна-однісінька на всенький білий світ..." (Там само).

Описаний у творі час – років десь 1917–1918-го, бо баба Харита чула, що "якась революція почалася", а її внук "начепив на кашкета шматок червоної тканини, бігає з наганом і щось будує чи руйнує". Зауважимо тут щодо віку "історичної" Харити Довгополенко. У Шевченківській енциклопедії названо рік її народження – 1841-й, а кончини – "після 1900-го" (Жулинський та ін. (Ред.), 2012, т. 2. с. 386). Тож можемо сприйняти творчу версію Г. Жирного щодо описаного в оповіданні часу.

Після такого означеного хронотопу і знайомства з героїнею оповідання – "бабою Харитою" автор творить сюжет, цікавий нам у цьому підрозділі. До бабусі приходять її онука Оксана, "зовсім інакша" за вдачею, ніж отой "гуляйвітер", тобто внук, вчилася навіть у гімназії, "коли княгиня була". Оксана розмовляє з бабусею, а потім починає читати їй листи Шевченка, в яких мовлено про Хариту: "Чуєш, бабусю? Це про тебе тут написано". Зауважимо, що автор оповідання виписав точний психологічний лад згаданої розмови та реакції баби Харити на почуті слова з Шевченкових листів. Сюжет же Г. Жирний вибудовує так, що послідовно перемежовує читані онукою фрагменти листів із бабусиними коментуваннями-враженнями від них. Звісно, прозаїк був знайомий із відповідною джерельною базою, але відтворює її охудожнено і доволі майстерно. До прикладу: цитата з Шевченкового листа і слова баби Харити:

"...Харитина мені дуже, дуже сподобалась. Порадсья зі своєю жінкою, а з моєю сестрою, та й мені пораду дайте..."

– Там так і написано: дуже, дуже сподобалась?

"...А Харитина сама знайшлась. Навчи ж її і врозуми, що вона безталанною зо мною не буде..."

– Зупинися, сонечко, не читай далі. Я трохи дух переведу.

Баба Харита закрила очі долонями...

– Вони (тут – про Варфоломія. – В. П.) були добрі до мене, – сказала перекодя. – Не наполягали, не врозумляли. Тільки спитали та й усе...

"...Та напиши мені хоч півслова про Хариту: вона мені спать не дає..."

– Ой, Боже, хто б міг подумати, що такий чоловік отак міг побиватись, та ще й за таким невдячним дівчам" (Там само). І т. д.

Із кожним епізодом "партія" баби Харити в сюжеті розширюється, бабина пам'ять "видобуває" з глибин часу нові спогади, нові емоції, звісно, осмислені самою бабусею з висоти свого часу. Зрозуміло, ця бабусина "партія" у творі цілком домислена, але домислена, повторимось, майстерно, так, що додає видимої рельєфності відомій історії "заочних" стосунків

Тараса Григоровича і Харити. Саме цей інший ракурс художньої інтерпретації "теми" є особливо цікавим і цінним.

Фінал оповідання, звісно, теж домислений, можливо, дещо й "підтягнутий" до якогось "бажаного" (типу: бабуся збагнула, кого вона не оцінила і втратила...), але й достатньо переконливий у сенсі художнього втілення. Отже, онука пішла собі, а баба Харита лишилася "одна-однісінька серед цієї прибраної тиші":

"Зняла зі стіни портрет Шевченка, прилаштувала на комоді так, аби було найліпше видно з постелі. Обабіч поставила два підсвічники, запалила свічки. Важко, довго влаштовувалася в пухкій перині. Чула, як накопичена за життя втома поволі відступає, покидає тіло, а натомість душа її повниться миром, спокоєм, блаженством.

Запахло чи то ладаном, чи воском.

Там, на комоді, Тарас Шевченко – у кожусі і смушевій шапці, і не такий старий, як тоді здавалося. Там, у мерехтливім сяйві свічок, людина, для якої вона, ота Харитина, могла б стати всім на світі... Могла б, але не стала.

Так, мабуть, було треба Богові.

– От і мені час збиратися в дорогу. То почекай мене, Тарасе, я скоро, я вже не забарюся тут. Нам треба поговорити. Нам є про що поговорити".

Такою от окреслюється картина незвичайного – і за формою вияву, і за змістом – інтимного захоплення Шевченка в пору гнітючої його самотності, а також творчих інтерпретацій згаданого захоплення в літературній шевченкіані.

Список використаних джерел

Бородін, В. С., & Павлюк, М. М. (Упоряд.). (1982). *Спогади про Тараса Шевченка*. Дніпро.

Донець, Г. (1983). *Вибране: Поезії*. Дніпро.

Єнджеєвич, Є. (1997). *Українські ночі, або Родовід генія: роман* / перекл. з польської В. Іванисенка. ЛДКФ "Атлас".

Жирний, Г. (1999). Харита (З корсунських історій). *Нова Доба*, 6 липня, 4–5.

Жулинський М. Г. та ін. (Ред.). (2012). *Шевченківська енциклопедія: в 6 т.* НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка.

Жур, П. (1970). *Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну*. Дніпро.

І мене в сім'ї великій... Твори укр. радян. драматургів, присвячені життю і діяльності Т. Г. Шевченка. (1961). Держ. вид-во художньої літератури.

Іваненко, О. (1982). *Тарасові шляхи. Роман.* Веселка.

Кониський, О. Я. (2014). *Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя.* ТОВ "Видавництво "Кліо".

Косян, В. Х., & Ткаченко, Н. С. (Упоряд.). (1964). *Т. Г. Шевченко в художній літературі.* Радянська школа.

Негода, М. (1988). *Степом, степом... Поезії.* Дніпро.

Росовецький, С. (2020). *Шевченко. Сучасна біографія.* ДУХ і ЛІТЕРА.

Сушинський, Б. (2006). *Тарас Шевченко: геній – в самотності.* Роман-есе. ВД "Якір".

Ткаченко, А. (2003). Спокуса і спокута: фактажне та етичне тло "Ликериного циклу". *Літературна Україна*, 19 червня.

Цвід, А. (2017). *Як русалки місяць ловлять: Роман-перформанс Роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка.* Трилогія. Книга 2. ТОВ "Видавництво «Прометей»".

Чалий, М. (2011). *Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії):* перекл. з рос. В. Смілянської. Веселка.

Чемерис, В. (2017). *Тарас Шевченко: сто днів кохання : Роман.* Фоліо.

Шевченко, Т.Г. (2003). *Зібрання творів: У 6 т. Т. 6.: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи (М.Г. Жулинський та ін., Ред.).* Наукова думка.

Шевчук, Вал. (1982). *Син волі: роман у двох книгах.* Дніпро.

References

Borodin, V. S., & Pavliuk, M. M. (Comps.). (1982). *Memories of Taras Shevchenko.* Dnipro [in Ukrainian].

Chalyi, M. (2011). *The Life and Works of Taras Shevchenko: From the Materials for His Biography* (V. Smilianska, Trans. from Russian). Veselka [in Ukrainian].

Chemeris, V. (2017). *Taras Shevchenko: Taras Shevchenko: One Hundred Days of Love: A Novel.* Folio [in Ukrainian].

Donets, H. (1983). *Selected Works: Poems.* Dnipro [in Ukrainian].

"In the Great Family...": *Works by Soviet Ukrainian Playwrights Dedicated to the Life and Work of T.H. Shevchenko.* (1961). State Publishing House of Fiction [in Ukrainian].

Ivanenko, O. (1982). *Taras's Paths: A Novel.* Veselka [in Ukrainian].

Konyskyi, O. Ya. (2014). *Taras Shevchenko-Hrushivskyi: A Chronicle of His Life.* Klio Publishing House [in Ukrainian].

Kosian, V. Kh. & Tkachenko, N. S. (Eds.). (1964). *T. H. Shevchenko in Fiction.* Radianska Shkola [in Ukrainian].

Nehoda, M. (1988). *Through the Steppe... Poems.* Dnipro [in Ukrainian].

Rosovetskyi, S. (2020). *Shevchenko: A Modern Biography.* Dukh i Litera [in Ukrainian].

Sushynskyi, B. (2006). *Taras Shevchenko: A Genius in Solitude.* A Novel-Essay. Yakir Publishing House [in Ukrainian].

Tkachenko, A. (2003, June 19). Temptation and Atonement: The Factual and Ethical Background of the "Lykera's Cycle". *Literaturna Ukraina* [in Ukrainian].

Tsvid, A. (2017). *How Mermaids Catch the Moon: A Performance-Novel in Pictures and Sketches. Beloved Women of Taras Shevchenko*. Trilogy. Book 2. Prometei Publishing House [in Ukrainian].

Shevchenko, T. H. (2003). *Collected Works*: In 6 Vols. Vol. 6: Letters. Dedications and Ownership Notes. Documents (M. Zhulinskyi et al., Eds.). Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchuk, V. (1982). *Son of Freedom: A Novel in Two Books*. Dnipro [in Ukrainian].

Yendzheevych, Y. (1997). *Ukrainian Nights, or The Lineage of a Genius: A Novel* (V. Ivanysenko, Trans. from Polish). LDKF "Atlas" [in Ukrainian].

Zhulinskyi M. H. et al. (Eds.). (2012). *Shevchenko Encyclopedia: In 6 Vols*. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Literature of T. H. Shevchenko [in Ukrainian].

Zhyrnyi, H. (1999, July 6) Kharytya (From the Korsun Stories). *Nova Doba*, pp. 4–5 [in Ukrainian].

Zhur, P. (1970). *The Third Meeting: A Chronicle of T. Shevchenko's Last Journey to Ukraine*. Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 12.06.25

Прорецензовано / Revised: 31.07.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

Volodymyr POLISHCHUK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9090-8324

e-mail: kaflit@ukr.net

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy, Kyiv, Ukraine

**SHEVCHENKO'S MATCHMAKING ONLINE
(KHARYTYNA DOVHOPOLENKO
IN TARAS SHEVCHENKO'S THOUGHTS
AND LETTERS, IN THE WORKS ABOUT THE POET)**

The article analyzes a story of Taras Shevchenko's life – his attempt to propose marriage to Kharyta Dovhopolenko, as well as the interpretations of this action in the Shevchenkiana of various genres. It is noted that this story has received almost the least coverage among other stories of Shevchenko's relationships with women: as a rule, only through quoting Shevchenko's letters to his Korsun brother Varfolomy. It is noted that epistolary sources themselves formed the life 'contour' of the analyzed story; this is its defining feature, which is qualified in the study as one of the features of artistic-biographical literature. The features of Taras Shevchenko's character and temperament revealed in this story are pointed out with arguments. The article focuses on the analysis of lyrical, lyric-epic and prose works of Shevchenkiana, written by different authors at different times, in which the 'distance' relationships of Taras Hryhorovych and Kharytyna were reflected in one way or another (works by V. Sukhomlyn, H. Donets, M. Nehoda, O. Ivanenko,

A. Tsvyd, H. Zhyrny, etc.). It is observed and emphasized that in practically all the analyzed works of Shevchenkiana, their authors resorted to figurative and imaginative operations in creating both plot collisions and images, especially the image of Kharytyna. It is concluded that the considered "story in letters", its creative interpretations in poetry and prose constituted a rather peculiar fragment of both Shevchenko's life and literary Shevchenkiana.

Keywords: *Taras Shevchenko, Kharytyna, epistolary, Shevchenkiana, artistic and biographical literature, interpretations, conjecture, intimate and love discourse.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.